

УДК 75.052:726.5:7.025.4(477.411)"1995/2003"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2026.03.689>

ДОСВІД РЕСТАВРАЦІЇ НАСТІННОГО ЖИВОПИСУ БЛАГОВІЩЕНСЬКОЇ ЦЕРКВИ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ (1993—2003 рр.)

Людмила ВОВЧОК

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-9995-7279>

художниця-реставратор монументального живопису
другої категорії, викладачка, Національна академія
образотворчого мистецтва та архітектури,
кафедра техніки та реставрації творів мистецтва,
Вознесенський узвіз, 20, 04053, Київ, Україна,
e-mail: vovchokla@gmail.com

Антон ПОТІЄХІН

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-4519-4981>

студент II курсу магістратури, Національна академія
образотворчого мистецтва та архітектури,
кафедра техніки та реставрації творів мистецтва,
Вознесенський узвіз, 20, 04053, Київ, Україна,
e-mail: potiekhin.anton@gmail.com

Статтю присвячено дослідженню історичних нашарувань і методико-технологічних особливостей консервації настінного живопису Благовіщенської (Конгрегаційної) церкви Києво-Могилянської академії. *Мета* дослідження полягає у реконструкції етапів формування стінописів інтер'єру храму XVIII—XIX ст., з'ясуванні характеру пізніших поновлень і втрат, а також в аналізі принципів і практик реставрації 1993—2003 рр. *Методи дослідження* охоплюють історико-мистецтвознавчий аналіз, опрацювання архівних джерел, вивчення проектної та реставраційної документації, натурні обстеження, зондажні та техніко-технологічні дослідження живопису. Застосовано комплексний підхід, що поєднує атрибуцію сюжетів, стратиграфічний аналіз шарів та оцінку стану збереження пам'ятки.

Ключові слова: Благовіщенська церква, Києво-Могилянська академія, бароко, історичні нашарування, консервація, реставрація, настінний розпис, превентивна консервація, методика реставрації.

Liudmyla VOVCHOK

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-9995-7279>

Second Category Mural Paintings Conservator-Restorer,
Lecturer at the Department of Techniques and Restoration
of Works of Art,
National Academy of Fine Arts and Architecture,
20, Voznesenskyi Uzviz Str., 04053, Kyiv, Ukraine,
e-mail: vovchokla@gmail.com

Anton POTIEKHIN

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-4519-4981>

Second-Year Master's Student,
Department of Techniques and Restoration of Works of Art,
National Academy of Fine Arts and Architecture,
20, Voznesenskyi Uzviz Str., 04053, Kyiv, Ukraine,
e-mail: potiekhin.anton@gmail.com

THE HISTORICAL FATE AND RESTORATION EXPERIENCE OF THE MURAL PAINTINGS OF THE ANNUNCIATION CHURCH OF THE KYIV-MOHYLA ACADEMY

The article is devoted to the study of historical layers and the methodological and technological features of the conservation of the wall paintings of the Annunciation (Congregational) Church of the Kyiv-Mohyla Academy. *The aim of the research* is to reconstruct the stages of the formation of the church interior in the 18th—19th centuries, to clarify the nature of later renovations and losses of the 20th century, and to analyze the principles and practices of restoration carried out in 1993—2003. *The research methods* include historical and art-historical analysis, the study of archival sources and diary accounts, examination of design and restoration documentation, on-site surveys, as well as stratigraphic and technical-technological investigations of the paintings. A comprehensive approach was applied, combining the attribution of subjects, stratigraphic analysis of layers, and assessment of the monument's state of preservation. *The results* of the study made it possible to trace the evolution of the painting from the baroque decoration of the 18th century, to numerous redraws of the 19th century, related to the change in coloristics and execution technique. A complex of materials of the Scientific Research Project and Production Small Enterprise for the Restoration of Historical and Cultural Monuments and Works of Art «OBERIG» was discovered and put into scientific circulation. Preventive and invasive conservation measures were analyzed: stabilization of the temperature and humidity regime, strengthening of the plaster, removal of late records and fixation of the paint layer.

Conclusions. The restoration interventions ensured the preservation of the authentic Baroque painting with its characteristic warm ochre palette and clarified the chronology of the interior's formation. The church has been identified as a promising object for further comprehensive art-historical and technical-technological research.

Keywords: Church of the Annunciation, Kyiv-Mohyla Academy, monumental painting, baroque, conservation, restoration, preventive conservation.

Вступ. *Актуальність теми.* Благовіщенська (Конгрегаційна) церква Києво-Могилянської академії є важливою пам'яткою архітектури та монументального мистецтва XVIII століття. Особливу наукову цінність становлять внутрішні розписи церкви, що є важливим джерелом для вивчення розвитку монументального живопису в Україні. Попри значні втрати, спричинені історичними подіями, та зміну функції у XX ст., розписи відображають специфіку іконографії, стилістичні особливості різних періодів, а також технічні прийоми виконання стінопису впродовж існування храму. Вважаємо також важливим проаналізувати особливості реставраційних втручань щодо стінописів Благовіщенської церкви, здійснених наприкінці XX ст., технологічні особливості консервації та аналіз документальних джерел.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Попри наявність значного корпусу наукових праць, присвячених історії Київської духовної академії, Благовіщенський (Конгрегаційний) храм довгий час лише побіжно потрапляв до кола зацікавлень дослідників, так само як і його внутрішнє живописне оздоблення. Лише у 1990-ті рр. у зв'язку з відновленням Києво-Могилянської академії та реконструкцією її історичного простору в історіографії з'являються праці реставраторів, таких як Інна Дорофієнко [1], присвячені внутрішнім оздобленням Староакадемічного корпусу, у зв'язку з реставраційними обстеженнями в колишніх навчальних аудиторіях. Оскільки храм постає в уяві дослідників новітнього часу як своєрідний *genius loci* Академії, він є ключовим об'єктом історичного аналізу, який провели Зоя Хижняк (з акцентом на духовну спадщину об'єкту) [2]; Євгенія Горбенко (з архітектурним аналізом пам'ятки та авторськими пропозиціями щодо його відновлення) [3]; Таїсія Сидорчук, яка звернула свою увагу на питання музеєфікації корпусу та його включеності до громади Києва [4] тощо. Не менш важливою є поява в означений період мистецтвознавчих (Галина Бєлікова) [5] та техніко-технологічних праць, присвячених консервації Староакадемічного корпусу, об'єктуванню відсічної гідроізоляції, чому присвятив свою статтю Олександр Махиня [6].

Зasadничим для нашого дослідження виявився корпус документів, присвячений дослідженню та реставрації внутрішнього інтер'єру Благовіщенської церкви (1994—2003 рр.), розроблений Науково-

дослідним проектно-виробничим малим підприємством по реставрації пам'яток історії та культури і творів мистецтва «ОБЕРІГ», який вперше вводиться до наукового обігу.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні історичних нашарувань настінного живопису Благовіщенської (Конгрегаційної) церкви Києво-Могилянської академії, реконструкції етапів формування її інтер'єру та аналізі методико-технологічних принципів консервації й реставрації розписів, здійснених у 1994—2003 роках.

Основна частина. Проблема первісного внутрішнього оздоблення Благовіщенського (Конгрегаційного) храму залишається недостатньо з'ясованою. Оскільки будівництво кам'яної церкви було завершено 1740 року [4, с. 592], можна припустити, що богослужіння розпочалися невдовзі після цього, а отже, храм мав бути забезпечений престолом та іконостасом відповідно до православної традиції. Водночас документальних відомостей про характер його інтер'єру впродовж XVIII ст. наразі не виявлено.

Попри свій науковий та мистецтвознавчий потенціал, дослідники ранньомодерного Києва традиційно оминали своєю увагою Благовіщенський храм та його інтер'єр. На сторінках їх праць він постає не як окремий об'єкт вивчення, а як частина Академічного (Староакадемічного) корпусу Києво-Могилянської академії. Така оптика простежується у вчених початку XX століття — Миколи Петрова [7], Степана Голубєва [8] та Федора Тітова [9], акцентуючись на розвитку освітньої корпорації, для якої Староакадемічний корпус слугував бароковим еталоном єдності науки й віри, що було характерно для освітньої моделі Академії. Чи не єдиною працею, присвяченою безпосередньо Благовіщенській церкві, є стаття Василя Прилуцького, у якій автор наводить історію храму, хоч і без згадок про його внутрішні розписи [10]. Важливою деталлю у праці Прилуцького є зазначення актуального (як для 1913 р.) стану храму та його місця в Богоявленському монастирі: автор вказує, що Благовіщенський храм був призначений для внутрішньостудентських потреб, а службу в ньому правили лише раз на рік [10, с. 594]. На те, що храм перебував поза громадською увагою, вказують і путівники кінця XIX — початку XX ст.: Н. Тарановський (1884 р.) не згадує про храм зовсім [10], а К. Шероцький (1917 р.) Бла-

говіщенську церкву згадує побіжно як «конгрегаційну» [12, с. 170].

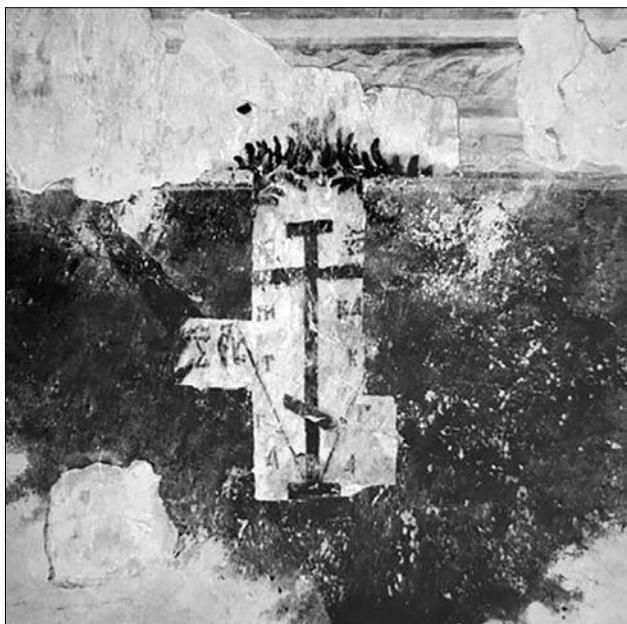
У радянський час храм був переобладнаний у бібліотеку Академії наук УРСР, а внутрішні розписи — забілено, що значно ускладнило їх дослідження та опис. Фактично, дослідники ранньомодерного мистецтва в межах Братського Богоявленського монастиря були змушені описувати та досліджувати його спадщину ретроспективно, а не наочно (іл. 1).

Опосередковані дані про художнє оздоблення Академічного корпусу засвідчують виявлені під час вже згаданих реставраційних досліджень 1994 р. фресково-клейові розписи в навчальних аудиторіях корпусу та на південній стіні нави у Благовіщенській церкві, виконані, ймовірно, у XVIII ст. [1]. У Благовіщенській церкві в результаті зондажних досліджень на південній стіні виявили також клейовий розпис з зображенням «Хреста Голгофи» (іл. 2), розташований у верхній ділянці композиції «Нагірна проповідь», виконаний в подібній техніці, що дає змогу датувати його кінцем XVIII, а, можливо, початком XIX століття. Підтвердженням техніки розпису є результати мікрохімічного дослідження, відібрані на цій ділянці: «на піщано-вапняний тиньк нанесено білий крейдяний шар, зверху — тонкий сірий вапняний шар та червоний тонкий шар клейового складу з вохрою червоною» — зазначено щодо кольору зображення хреста [13, арк. 55]. Більш конкретні свідчення про інтер'єр Благовіщенського храму з'являються на початку XIX ст. Зі щоденників митрополита Серапіона (Александровського) відомо, що 1801 року було розписано конгрегаційну залу, можливо, у клейовій техніці, що представлено на зондажі з символічним зображенням «Хреста Голгофи» і є частиною розписів того часу [14, арк. 333—359].

Після пожежі 1811 р., яка знищила дах і купол корпусу, храм тимчасово перенесли до кам'яної бурси. Відновлювальні роботи тривали до 1815 р., а в 1816—1817 рр. Яковом Гроздовським було виготовлено та позолочено новий різьблений іконостас [2, с. 61—66]. Освячення відбулося 1819 року, однак інтер'єр ще потребував доопрацювання, у зв'язку з чим, очевидно, було розпочато новий етап оздоблення. Мистецтвознавець Ю. Ліфшиць в історичній довідці до «Ескізного проекту реставрації» 1994 р. зазначає, що впродовж 1822—1824 рр. ви-

Іл. 1. Храм Благовіщення Богородиці (центральна нава) перед початком реставраційних робіт [19, б. н.]

Іл. 2. Символічне зображення «Хреста Голгофи» зверху «Нагірної проповіді» [19, б. н.]

конано розпис композицій у стилі бароко, а стіни — у тепло-вохристій гамі кольорів майстрами лаврської школи іконопису [15, арк. 4].

У другій половині XIX ст. були закладені відкриті галереї першого та другого поверхів. Інтер'єр церкви відповідно зазнав часткового поновлення. У 1860—1870-х рр. колористику розписів змінено на зелено-блакитну, а 1882 року, під час реконструкції за проектом архітектора Володимира Ніколаєва, живопис було перемальовано в сірувато-блакитних тонах у дусі пізнього класицизму, ймовірно, групою живописців під керівництвом Степана Кияшка [5,

с. 301]. Ці втручання істотно змінили та зіпсували первісний характер розписів.

Наприкінці ХІХ ст. до храму було перенесено елементи розібраного іконостасу Богоявленського собору, що підтверджується порівнянням креслень і фотографій. Опис 1920 р. [2, с. 67—72] фіксує наявність у церкві двох іконостасів, що свідчить про складну історію формування вівтарного простору.

Після 1917 р. храм утратив сакральну функцію: у 1919 р. його приміщення пристосували під книгозховище. Стінописи були забілені численними шарами вапна й крейди, що призвело до тривалого приховування живописних шарів та втрати старовинного вигляду інтер'єру.

З 1994—1995 рр. розпочато розробку проекту Староакадемічного корпусу та церкви на період 1740 року під загальним науковим керівництвом архітектора В.Ф. Отченашка та головного архітектора проекту реставрації пам'ятки В.К. Хромченкова. Одночасно розпочато наукові дослідження та розробку методики консерваційно-реставраційних робіт в інтер'єрі церкви під керівництвом провідного художника-реставратора І категорії О.П. Лісаневича. Замовником виступив Національний університет «Києво-Могилянська академія» [14, арк. 18—20].

Була розроблена документація для реставрації монументального живопису, що включала: попереднє обстеження, вивчення літературних та графічних матеріалів, документів про проведені реставрації, збір та узагальнення відомостей, формування реставраційного завдання. Для більш повної інформації були включені історико-архівні та бібліографічні пошуки, натурні дослідження, а також техніко-технологічні лабораторні аналізи [16, с. 375]. Виконано ескізний проект реставрації, що був розроблений для прийняття попередніх концептуальних рішень, також виготовлений ескіз відтворення монументального живопису в стилі, кольорі й тоні, близьких до раннього барокового періоду [13].

Після обговорення та ухвалення обґрунтованої методики реставрації інтер'єру Благовіщенської церкви колектив реставраторів приступив до виконання поетапної роботи із збереження пам'ятки.

Роботи з реставрації здійснювало Науково-дослідне проектно-виробниче мале підприємство по реставрації пам'яток історії та культури і творів мистецтва «ОБЕРІГ», до якої входили художники-

реставратори, архітектори, хіміки-технологи, мистецтвознавці та фотограф: Вовчок М., Гончар О., Дядечко О., Лісаневич О., Кальченко Н., Коваленко О., Косенко Н., Костюк О., Кушлик О., Митрофанов В., Подкопаєва В., Вовчок Л., Пономаренко В., Пономаренко І., Потапов Д., Терпило В., Чернокозенко Є., Сальникова Н. Впродовж 1994—1996 рр. було першочергово здійснено обстеження простору, проведення заходів превентивної консервації, протиаварійні роботи, зняття набілів та консервацію відкритих творів стінопису. Загалом, було виявлено 11 сюжетів олійного стінопису, серед яких: «Богородиця-Втілення», «Нагірна проповідь», «Святий Преподобний Антоній Печерський», «Святий Преподобний Феодосій Печерський», двоє Янголів з рипідами, «Господь Саваоф», «Євангелісти Марк, Лука, Іоанн та Матвій»; орнаментальні рами та зображення колон; фрагменти «Хреста Голгофи» — найбільш раннього клейового стінопису.

У 1998—1999 рр., після забезпечення фінансування продовжена розробка проекту реставрації церкви, протиаварійні роботи бані церкви та розпису у підкупольному просторі. Виконано повний комплекс робіт з архітектурної реставрації (заміну віконних блоків у барабані); з реставрації олійного живопису кінця ХІХ ст. у підкупольному просторі, барабані та парусах, окрім місць багаторічного замощення тиньку, що мали підвищену вологість (як зазначено у звітній документації директора підприємства «Оберіг») [14, арк. 43].

Зважаючи на багатшаровість пам'ятки, реставрацію стін барабану та четверика над вівтарем було виконано з орієнтацією на розписи 1822—1824 рр. — у тепло-вохристій гамі, що підтвердили пошарові зондажі та мікрохімічні дослідження, які виконали Валентина Терпило та Надія Сальникова. Відтворення декорування реставратори здійснили казеїново-олійними темперними фарбами під «мармур» на підготовлене тло: валиком наносили тепло-вохристу фарбу, і поки фарба була сирою — зіжмаканим шматком тканини наносили фактурні розтяжки та домальовували мармурові прожилки. Підкупольний простір залишили у холодних тонах (за проектом більш пізнього нашарування) через значні втрати нижнього розпису барокового періоду [13, арк. 44].

В нижній частині церкви на стінах нави під пізніми олійними перемалюваннями відкрито бароковий

розпис: згадані раніше «Нагірна проповідь», «Святий Преподобний Антоній Печерський», «Святий Преподобний Феодосій Печерський». Усі три композиції обрамлені намальованими широкими декоративними рамами. На західній частині стіни підпружної арки, що розділяє підбанний простір та наву, зображені два янголи з рипідами, що прямують в легкому русі до центру.

Всі етапи консерваційно-реставраційних робіт проходили за затвердженням завдання та із перевіркою в процесі виконання і по завершенню. Контроль здійснювала науково-методична рада замовника разом з науково-реставраційною радою художників-реставраторів.

Реставрація твору монументального живопису включає весь комплекс консерваційних заходів, доповнений процесами виявлення історико-культурного значення твору, яке в практичній площині полягає в розкритті авторського малярства з-під малоцінних нашарувань [16, с. 384]

Тому пізні олійні замалювання 1860—1870 рр. та 1882 р. фахівцями визнані як малоцінні з художньої точки зору та історичної. Було прийнято рішення їх видалити і зберегти розписи барокового періоду, що являли собою високохудожню та безумовну історичну цінність.

У цьому контексті варто відмітити досить вільну і грубу інтерпретацію пізнього замалювання розпису (іл. 3). В наві церкви було змінено кольорову гаму та контури постатей, перемальовані тексти на сувої у Преподобного Антонія та в нижній частині композиції «Нагірна проповідь». Під товстим олійним замалюванням стінопису відкрились чисті і складні відтінки з м'якими контурами та віртуозною технікою лесування, що притаманне бароковому стилю.

Видалення пізніх олійних перемалювань — один з найвідповідальніших, довготривалий та технічно складний процес, що потребує неабиякого вміння та досвіду реставратора. Кожна ділянка розпису вимагала індивідуального застосування розчинника і часу його дії. Після проб на невідповідальних ділянках стінопису віддано перевагу засобу «Asur» фірми «Scheidel». Змивка дозволяла пошарово відкрити нижній автентичний живописний шар, зберігаючи відтінки тонкого лесування. В процесі видалення замалювань відкривались складні, глибокі поєднання кольорів — різноманітні відтінки коричневих земля-

Іл. 3. Композиція «Нагірна проповідь» після зняття набілів [19, б. н.]

Іл. 4. Нашарування шрифтів на композиції «Нагірна проповідь» [28, арк. 73]

них фарб, свинцева वोхра, темно-зелена — берлінська лазур зі свинцевою жовтою [14, арк. 6], віртуозні білійні мазки майстрів бароко. На сувої після видалення уставного шрифту проявився рукописний шрифт старослов'янською мовою (іл. 4).

Наприкінці 2001 р. група реставраторів продовжила роботу над композицією «Нагірна проповідь». Складність у процесі видалення пізніх олійних замалювань полягала в тому, що поверхня тиньку дуже нерівна, а шпаклівка нанесена жорсткою щіткою, яка залишила по собі додаткові смуги від щетини глибиною до 1 мм; з кожної заглибини потрібно було вибирати залишки фарби пізніх перемалювань (іл. 5). Відтак процес збереження культурної та історичної пам'ятки виявився складним і відповідальним, адже кожна незначна деталь мала величезне значення для збереження цілісності інтер'єру.

За досить довгий період реставраційних робіт в Благовіщенській церкві було проведено повний

Іл. 5. Композиція «Нагірна проповідь» після зняття нашарувань. Фото автора

комплекс всіх можливих заходів, щоб зберегти автентичність пам'ятки, забезпечити захист від зовнішніх шкідливих факторів, зупинити руйнування та безпечність впливу застосованих реставраційних заходів і матеріалів. Для цього визначено температурно-вологісний режим у приміщенні ТС = + 12—15°C, вологість повітря = 50—60%, вологість основи живопису до 25% за 100% шкалою вологоміра, що вкрай важливо для усунення причин деградації тиньку та руйнації живопису.

Аналізуючи архівні документи, результати натурних обстежень, а особливо — результати мікрохімічних досліджень протягом всіх періодів консерваційно-реставраційних робіт, усвідомлюємо неоднозначність та складність етапів формування інтер'єру храму. Однак, в процесі реставраційно-дослідницьких робіт можна визначити основні етапи оздоблення:

I етап: гіпотетично, церква невдовзі розписана після побудови 1740 року;

II етап: кінець XVIII ст. — клейовий розпис, що представлений на зондажі із зображенням «Хреста Голгофи»;

III етап: 1822—1824 рр. — розписи в стилі бароко з тепло-вохристими стінами, талановито виконані лаврськими іконописцями;

IV етап: 1860—1870 рр. — часткове поновлення в зелено-блакитній гамі;

V етап: 1882 р. — пізній грубий неокласицизм в сіривато-блакитних кольорах;

VI етап: 1919 р. — розписи забілено для використання приміщення під книгосховище.

Сьогоднішня концепція наукової реставрації виходить з пріоритету історико-документального та культурного значення пам'ятки, яке зростає з часом, на відміну від художньо-естетичної оцінки, що нерідко залежить від особистих смаків і може бути переоцінена. Основним завданням реставрації є збереження культурної цінності, історичної правди та історії самої пам'ятки [16, с. 7].

Висновки. Інтер'єр Благовіщенської (Конгрегаційної) церкви Києво-Могилянської академії неодноразово зазнавав значних руйнацій та пошкоджень в процесі масштабних та дрібних ремонтів, про що свідчить неоднорідність стану різних ділянок стін з численними перемалюваннями, що суттєво змінювали кольорову гаму інтер'єру загалом.

Проведений у 1994—2003 роках комплекс дослідницьких та консерваційно-реставраційних робіт дав змогу зробити реконструкцію станів формування стінопису: найбільш ранній шар настінного розпису — клейовий, представлений на зондажі з символічним зображенням «Хреста Голгофи», наступний бароковий стінопис з композиціями на біблійні сюжети — «Нагірна проповідь», «Святий Преподобний Антоній Печерський», ангели з рипідами на арці, чотири євангелісти в парусах. Ці композиції і тло стін в інтер'єрі церкви були очищені до барокового періоду від пізніх нашарувань — перемалювань. Та, у зв'язку з недостатнім фінансуванням, реставраційний процес не було завершено в повному обсязі.

Пам'ятка культури потребує подальшого вивчення, наукового аналізу та сучасних заходів збереження культурної спадщини. Отже, храм і надалі залишається перспективним об'єктом комплексного мистецтвознавчого, техніко-технологічного дослідження та втручання кваліфікованих художників-реставраторів.

1. Дорофієнко І. Реставрація автентичного розпису Староакадемічного корпусу Києво-Могилянської академії. *Наукові записки НАУКМА*. 2000. Т. 18. С. 119—120.
2. Хижняк З. *Церква Благовіщення Пресвятої Богородиці при Києво-Могилянській академії*. 2004. 76 с.
3. Горбенко Є., Нельговський Ю. Реконструкція вигляду Київської академії XVIII століття. *Вісник Академії будівництва та архітектури України*, 1962. № 1. С. 22—29.
4. Сидорчук Т. Історико-архітектурні пам'ятки Києво-Могилянської академії: збереження та музеєфікація.

- Жовківські читання 2015: збірник статей третьої наукової конференції «Музей в сучасному світі» (26—27 серпня 2015 р.). 2015. С. 123—130.
5. Белікова Г. Явлення: пам'ятки Братського монастиря. Каталог виставки. 2019. 304 с.
6. Махия О. Практичний досвід влаштування відсічної гідроізоляції в умовах реставрації. «Ефективні технології в будівництві». Матеріали IV Міжнародної науково-технічної конференції. Київ: КНУБА, 2019. С. 62—63.
7. Петров Н. Введение. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. Отд. II (1721—1795 гг.). Т. 2 (1751—1762 гг.). Киев, 1904. 448 с.
8. Голубев С. Киевская Академия в конце XVII и в начале XVIII столетий. Киев, 1901. 101 с.
9. Титов Ф. Императорская Киевская духовная академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615—1915 гг.). 2-е изд. Киев, 2003. 688 с.
10. Прилуцкий В. Благовещенская Конгрегационная церковь при Киевской Духовной Академии. Киево-Могилянский сборник в честь протоиерея Дмитрия Ивановича. Киев, 1913. С. 588—596.
11. Тарановский Н. Путеводитель. Киев и его окрестности... Киев, 1884. 138 с.
12. Шероцький К.В. Київ: Путівник. Репринтне відтворення видання 1917 року. Київ: Кобза, 1994. 374 с.
13. Звіт про результати наукових досліджень монументального живопису Благовіщенської церкви Староакадемічного корпусу Києво-Могилянської академії. 1995. Книга 1 (Рукопис). Експлуатаційно-технічний архів НаУКМА. 151 арк.
14. Науковий звіт про виконання науково-реставраційних робіт олійного монументального живопису нави Благовіщенської церкви Старого академічного корпусу (консерваційні роботи). 2013. Книга 3 (Рукопис). Експлуатаційно-технічний архів НаУКМА. 97 арк.
15. Ліфшиць Ю. Ескізний проект реставрації. Історична записка. Том 1. Книга 2. Архів інституту «Укрпроектреставрація».
16. Консервація і реставрація об'єктів культурної спадщини. Методичний посібник. За ред. І. Прокопенко. Київ: Саміт-книга, 2022. 434 с.: іл.
- Khyzhniak, Z. (2004). *Church of the Annunciation of the Blessed Virgin Mary at the Kyiv-Mohyla Academy* [in Ukrainian].
- Horbenko, Ye., & Nelhovskiy, Yu. (1962). Reconstruction of the appearance of the Kyiv Academy in the 18th century. *Visnyk Akademii budivnytstva ta arkhitektury Ukrainy*, 1, 22—29 [in Ukrainian].
- Sydorchuk, T. (2015). Historical and architectural monuments of the Kyiv-Mohyla Academy: Preservation and museification. *Zhovkva Readings 2015: Proceedings of the Third Scientific Conference «Museum in the Modern World»* (Pp. 123—130) [in Ukrainian].
- Bielikova, H. (2019). *Revelation: Monuments of the Brotherhood Monastery: Exhibition catalog* [in Ukrainian].
- Makhynia, O. (2019). Practical experience of installing horizontal waterproofing in restoration conditions. *Effective technologies in construction: Proceedings of the IV International Scientific and Technical Conference* (Pp. 62—63). Kyiv: KNUBA [in Ukrainian].
- Petrov, N. (1904). Introduction. *Acts and documents related to the history of the Kyiv Academy* (Section II, vol. 2). Kyiv [in Russian].
- Golubev, S. (1901). *Kyiv Academy at the end of the 17th and the beginning of the 18th century*. Kyiv [in Russian].
- Titov, F. (2003). *The Imperial Kyiv Theological Academy in its three-century life and activity (1615—1915)* (2nd ed.). Kyiv [in Russian].
- Prilutsky, V. (1913). Annunciation Congregational Church at the Kyiv Theological Academy. *Kyiv-Mohyla Collection* (Pp. 588—596). Kyiv [in Russian].
- Taranovsky, N. (1884). *Guidebook: Kyiv and its surroundings*. Kyiv [in Russian].
- Sherotskyi, K.V. (1994). *Kyiv: Guidebook* (Reprint of the 1917 edition). Kyiv: Kobza [in Russian].
- (1995). Report on the results of scientific research of the monumental painting of the Annunciation Church of the Old Academic Building of the Kyiv-Mohyla Academy (Book 1). *Technical Archive of NaUKMA* [in Ukrainian].
- (2013). Scientific report on the implementation of restoration works of oil monumental painting of the nave of the Annunciation Church of the Old Academic Building (conservation works) (Book 3). *Technical Archive of NaUKMA* [in Ukrainian].
- Lifshyts, Yu. (n. d.). *Preliminary restoration project. Historical note* (Vol. 1, book 2). *Archive of the Ukrproektrestavratsiya Institute* [in Ukrainian].
- Prokopenko, I. (Ed.). (2022). *Conservation and restoration of cultural heritage objects: Methodological manual*. Kyiv: Samit-knyha [in Ukrainian].

REFERENCES

Dorofiienko, I. (2000). Restoration of the authentic paintings of the Old Academic Building of the Kyiv-Mohyla Academy. *Naukovi zapysky NaUKMA*, 18, 119—120 [in Ukrainian].